

Ануріна І. С.,

викладач кафедри перекладу

Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського

ПРИЙОМ КОМПЕНСАЦІЇ ЯК ОСНОВНИЙ ЗАСІБ ВІДТВОРЕННЯ ПОРУШЕНОЇ МОВНОЇ НОРМИ В ХУДОЖНІХ ТВОРАХ (НА МАТЕРІАЛІ ПЕРЕКЛАДІВ РОМАНУ Д. КІЗА «КВІТИ ДЛЯ ЕЛДЖЕРНОНА» УКРАЇНСЬКОЮ ТА РОСІЙСЬКОЮ МОВАМИ)

Анотація. У статті аналізуються особливості українського та російського перекладів роману Д. Кіза, що містять випадки порушення мовної норми, покликані створити унікальний образ головного героя, розглядається перекладацький прийом компенсації як основний засіб відтворення неграмотного мовлення персонажа.

Ключові слова: художній переклад, порушення мовної норми, компенсація, адекватність перекладу.

Постановка проблеми. Загальновідомо, що з давніх-давен переклад виконував надзвичайно важливу соціальну функцію, адже переклад тексту чи висловлення з однієї мови іншою часто виявляється неможливим через відсутність у словниках еквівалентів слів оригіналу. На окрему увагу заслуговує художній переклад, який відіграє важливу роль у розвитку мови й збагаченні культури народу.

До характерних особливостей художньої літератури належать безмежна різноманітність лексичних, граматичних і стилістичних засобів, притаманних унікальній манері написання твору письменником, що значно ускладнює процес перекладу, під час якого виникає проблема відтворення індивідуальної своєрідності першоджерела. Додаткове навантаження на переклада лягає в тому випадку, коли автор навмисне порушує мовну норму задля створення неповторного стилістичного ефекту. Подібні тексти викликають особливе зацікавлення лінгвістів, оскільки більшість із них є наочними прикладами так званої неперекладності. Незважаючи на те що різноманітним аспектам перекладу (у тому числі й художньому перекладові) присвячено низку розвідок (Н. Борисова [1], Г. Лебедева [2], А. Смоляна [3], М. Шемуда [4]), досі невизначеними залишаються алгоритм прийняття перекладацьких рішень і вмотивованість використання перекладацьких трансформацій (зокрема прийому компенсації). Отже, запропоноване дослідження має на меті визначення особливостей передання порушення мовної норми під час перекладу художніх творів і окреслення масштабів застосування перекладацького прийому, який був зазначений вище.

Виклад основного матеріалу дослідження. На сучасному етапі розвитку перекладознавства як науки художній переклад визначають як вид словесної творчості, унаслідок якої тексти, написані однією мовою, відтворюються засобами іншої лінгвальної системи. У світлі концепцій культури як унікальної картини світу впливає твердження, що «переклад, поруч з іншими спорідненими формами запозичення, дає змогу пізнати духовні цінності ближніх і давніх племен та народів, включаючи набуте в дедалі ширше коло власних уявлень про світ» [5, с. 5]. Художній переклад – це завжди

взаємодія і взаємовплив культур, до яких належить текст оригіналу й текст перекладу. Цей вплив не можна звести тільки до мовної взаємодії, він охоплює всі сторони життя, відображені в художньому творі, особливий національний колорит, йому притаманний, національну своєрідність оригінального твору [4, с. 164].

Сутність перекладу полягає в якомога точному передаванні наявної інформації, тобто текстові компоненти перекладацького акту – вихідний і отриманий твори – повинні бути функціонально еквівалентними. Головною ознакою якості перекладу є досягнення адекватності. Твердження І. Корунця про те, що адекватним вважається переклад, який здійснюється на рівні, необхідному й достатньому для передання незмінного плану змісту за дотримання відповідного плану вираження, тобто норм мови, якою здійснюється переклад [6, с. 128], доповнює визначення адекватності, запропоноване А. Федоровим, згідно з яким вона визначається як «вичерпна передання значеннєвого змісту оригіналу й повна функціонально-стилістична відповідність йому» [7, с. 182].

Під час перекладу художньої прози особлива увага приділяється авторському стилю, оскільки перекладач мусить урахувати індивідуалізацію персонажів (мовленнєву характеристику), портретну характеристику, авторську оцінку й непряму характеристику героїв, образність, метафоричність твору, художню деталь, виразність слова, співвідношення між різноманітними смисловими пластами [8, с. 78]. Одним із засобів вираження авторської задумки, зокрема мовленнєвої характеристики персонажа, його ментального, психологічного стану, інтелектуального рівня, походження чи належності до діалектичної або класової групи, є відхилення від літературної норми.

Мовна норма створюється в реальній практиці мовленнєвого спілкування, відпрацьовується й закріплюється в ужитку як узус, але вона також кодифікується спеціальними словниками та правилами. Літературна норма – це прийняті в суспільно-мовленнєвій практиці правила вимови, слововживання, використання граматичних і стилістичних мовних засобів. Норма історично рухома, але разом із цим усталена й традиційна. Вона має такі властивості, як звичність і загальнообов'язковість. Стабільність і традиційність норми пояснюють певний ступінь її ретроспективи. Незважаючи на свою принципову рухливість і змінність, норма надзвичайно обережно відкриває свої кордони для інновацій, залишаючи їх на периферії мови до певного часу. Важливою ознакою літературної норми є її усталеність. Завдяки усталеності норми літературна мова поєднує покоління, оскільки норми мови забезпечують перейняття культурних і мовних тради-

цій. Однак ця ознака відносна, оскільки літературна мова розвивається, допускається зміна норм. Її навмисні порушення в літературному мовленні за задумом покликані створити певні стилістичні ефекти.

Так, яскравим прикладом створення образу головного героя шляхом систематичного порушення мовних норм у його мовленні є роман Деніела Кіза «Квіти для Елджернона», у якому щоденник Чарлі Гордона інформує читача про зміни його інтелектуального рівня. Із першого ж речення можна судити про невисокий інтелект людини, від імені якої ведеться розповідь: *Dr Strauss says I shoud rite down what I think and remembir and evrey thing that happins to me from now on* [9, с. 5].

Для того щоб правильно відтворити зміст іншомовного тексту перекладачі вдаються до різноманітних дій, які повністю або частково змінюють структуру речень оригіналу. На додачу до численних перетворень на лексичному й граматичному рівнях тексти з порушеною мовною нормою вимагають застосування такого засобу перекладу, як компенсація. Завдяки їй перекладач отримує можливість якомога повною мірою відтворити ідею першотвору, стильові своєрідності оригіналу, зберегти його красу [10, с. 98].

Першим поняття перекладацької компенсації ввів Я. Рецкер, який зарахував цей прийом до лексичних трансформацій. На його думку, *компенсація* (або компенсація перекладацьких втрат) – це «заміна елемента оригіналу, який не можна відтворити в перекладі, на елемент іншого порядку, згідно із загальним ідейно-художнім характером оригіналу» [11, с. 128]. Виділяють семантичну і стилістичну компенсацію. У випадку семантичної компенсації можна «компенсувати втрачений непереказаний елемент перекладу з метою надання йому змістовності» [11, с. 202].

За І. Корунцем, компенсацією називається такий спосіб перекладу, при якому елементи змісту оригіналу, що були втрачені під час перекладу, передаються в тексті якимось іншим чином для компенсації семантичної втрати. Інакше кажучи, це заміна непереданого елемента оригіналу аналогічним або яким-небудь іншим елементом, що компенсує втрату інформації і здатний справити подібну дію на читача [6]. Отже, причиною компенсації є особливості контексту, точніше незвичайне вживання слова або словосполучення в певному контексті. Прийому компенсації підлягають такі мовні елементи, як розмовна мова, відхилення територіального типу, головним чином елементи діалекту, відхилення соціального типу (жаргони, суржик, розмовно-знижена мова), дитяче мовлення, ламана мова, каламбури, а також ті елементи мови оригіналу, що не мають еквівалентів у мові перекладу. Орфографічні й синтаксичні помилки, якими на початку роману рясніє щоденник Чарлі Гордона, роблять висловлення схожими на дитяче мовлення, що пояснюється невисоким IQ на рівні 68 пунктів.

Найперше, що легко побачити, відкривши першу сторінку роману, – це орфографічні та пунктуаційні помилки. В оригіналі зустрічаємо лексичні одиниці *importint* (замість “important”), *rite* (замість “write”), *no* (замість “know”), *maybe* (замість “maybe”), *werk* (замість “work”), *happind* (замість “happened”), які свідчать про нерозвинений фонематичний слух головного героя. Зважаючи на той факт, що лівова част-

ка словникового запасу англійської мови має французьке коріння, написання слів у тому вигляді, у якому ми їх чуємо, є найпоширенішою помилкою серед тих, хто починає вивчати іноземну мову. 26 літерам англійського алфавіту відповідає 40 звуків, тоді як 33 літерам українського алфавіту відповідає 38 звуків, 33 літерам російського алфавіту – 43 звуки. Тобто, зазначені слов'янські мови дають слухачеві змогу легко записати все, що він чує. До найпоширеніших орфографічних помилок у цих двох мовах належить чергування голосних, спрощення приголосних і пом'якшення.

У зв'язку з цим перекладачеві важко «вигадувати» аналогічні орфографічні невідповідності, тому адекватність перекладу досягається за допомогою практично повної відсутності пунктуації (окрім крапок у кінці речень) і заміни голосних чи спрощення груп приголосних:

<i>Dr Strauss says I shoud rite down what I think and remembir and evrey thing that happins to me from now on</i> [9, с. 5]	Дохтрь Штраус каже аби я писав шо думаю і помнив усе шо зі мною буде від сьогодні [12, с. 5]	Док Штраус сказал што я должен писать все што я думаю и помню и все што случаетса со мной с севодня [13, с. 5]
---	--	--

Як бачимо з наведених прикладів, в обох перекладах додані аналогічні між собою лексеми *шо* і *што*, характерні для просторічного мовлення носіїв української та російської мов. Неправильне написання лексеми *remembir* дуже вдало передано в українському перекладі росіянізмом *помнив*, але зовсім проігноровано в російськомовному перекладі. Однак С. Шарову (авторові перекладу російською мовою) вдалося передати лексему *happins* – випадок, чого не зміг зробити В. Шовкун (автор перекладу українською мовою). У свою чергу, обидва перекладачі компенсували втрату лексем, навмисне зробивши орфографічні помилки у словах *Дохтрь* і *севодня*.

Складність також виявляється в неоднорідності допущених орфографічних помилок. На сторінках роману зустрічаємо кілька варіантів написання одного й того самого слова (наприклад: *shoud, shud; becaus, because; chares, chair; sed, said*), що зайвий раз указує читачеві на низький інтелект Чарлі Гордона, однак і в українському, і в російському перекладах подібне розмаїття відсутнє. Перекладачі обирають лише один варіант перекладу й потім використовують його, незважаючи на відмінність у написанні слів. Так, словосполучення *beekmin collidge* і *the Beekman School* в українському перекладі відтворено як *школа, школа Бекмана*, а в російському – *колеж Бекмана*. Останній, на нашу думку, є більш удалим, оскільки перекладач відразу ж компенсував втрату, а перший – повністю неадекватним через відсутність порушення мовних норм.

У перекладі С. Шарова простежуються певні закономірності використання прийому компенсації: орфографічні помилки в написанні англійських дієслів компенсуються орфографічними помилками в написанні російських іменників (найчастотнішими є заміна голосної *e* на *и*, *o* на *a*, відсутність м'якого знака в кінці дієслів, які закінчуються на *ш*, написання літери *ы* після *ж*, *ч*, *ш* тощо).

Український переклад В. Шовкуна подекуди позбавлений однорідності, що ускладнює сприйняття образу головного героя читачами роману. Одним із найяскравіших прикладів непослідовності є переклад процесу проходження тесту Роршаха на початку книги.

<i>And a nice man was in one of the rooms and he had some wite cards with ink spilld all over them</i> [9, c. 12]	В одній із тих кімнаток був присмний чоловік я побачив у нього <u>білі карти обляпані чорнилом</u> [12, с. 14]	И очень приятный человек был в одной ис комнаток и у него были <u>белые листки на которых были пролиты чирнила</u> [13, с. 13]
<i>I saw the spilld ink and I was very skared even tho I got my rabbits foot in my pocket because when I was a kid I always faled tests in school and I spilld ink to</i> [9, c. 12]	Я побачив на них <u>розлите чорнило</u> й дуже злякався хоч я мав у кармані лапку кроля бо коли я був малий то завжди провалював тести у школі й <u>розливав чорнило</u> [12, с. 14]	Я видил <u>пролитые чирнила</u> и очень испугался хотя зачья лапка была у меня в кармане потомушто когда я был маленький я всегда плохо учился и <u>проливал чирнила</u> [13, с. 13]
<i>I tolld Burt I saw ink spilld on a wite card</i> [9, c. 13]	Я сказав Берту шо бачу <u>чорнило</u> яке хтось розлив на білу карту [12, с. 15]	Я сказал Барту што я вижу <u>чирнила пролитые на белый листок</u> [13, с. 14]

На нашу думку, рішення перекласти фразу *wite cards with ink spilld all over them* як *білі карти обляпані чорнилом* було невмотивованим, як необґрунтованим залишається заміна введеної лексики *обляпаній* на *розлитий*. Як видно з наведених прикладів, російський варіант перекладу залишається однорідним.

Загалом порівняльний аналіз тексту-оригіналу й тексту-перекладу українською мовою виявив високу частотність уживання росіянізмів (*у кармані, польза, умний, неважно, пойму*). Так перекладач намагається компенсувати орфографічні помилки. Однак використання росіянізмів ще не означає невисокий рівень інтелекту, адже сучасний етап розвитку української мови характеризується сильною інтерференцією російської, що досить часто простежується навіть у засобах масової інформації. Більш доцільним було б скористатися стратегією, обраною перекладачем російською мовою, а саме: замінювати голосні, неправильно спрощувати групи приголосних тощо.

У жодному з розглянутих перекладів не було повністю збережено речення *I dont think I passd the raw shok test* [9, с. 15] – *Я не думаю шо витримав цей тест* [12, с. 17] / *Мне кажеца я не прошол этот тест* [13, с. 16]. Автор роману навмисне використав назву відомого психологічного тесту Роршаха, ще й перекутив його назву так, що отримав «надзвичайний шок» (досл.), підкреслюючи, що Чарлі дуже нервував, коли проходив тестування, згадуючи про невдалий досвід пролиття чорнил у школі, і боявся, що його не відберуть для проведення експерименту з підвищення рівня інтелекту. Варіантом перекладу могло б стати речення *Я не думаю шо витримав тест Рова шока / Мне кажеца я не прошол тест Рова шока*. У цьому випадку вдалося б передати внутрішній стан головного героя, який переживав шок.

Висновки. Кількісний аналіз дає змогу стверджувати, що на 100 випадків порушення мовної норми в оригіналі припадає 96–98 аналогічних випадків у російській мові й лише 80 випадків в українській. Тобто, російський переклад роману є більш удалим і легшим для сприйняття, ніж його український аналог. Отже, переклади українською та російською мовами роману Д. Кіза «Квіти для Елджернона», які стали предметом нашої розвідки, доводять, що чим різноманітнішою є палітра способів застосування методу компенсації, тим повніше в перекладі досягається комунікативний ефект оригіналу, тобто компенсація набуває цілісного, тотального характеру. З метою найбільш адекватного відтворення тексту-джерела перекладачеві спочатку необхідно визначитися зі стратегією, якої він буде дотримувати від першої сторінки й до останньої, щоб уникнути неоднорідності й непослідовності.

Література:

- Борисова Н.В. Прием компенсации как засіб перекладу каламбурів / Н.В. Борисова // Теоретична і дидактична філологія. – 2015. – Вип. 20. – С. 146–155.
- Лебедева Г.В. Компенсация как способ передачи афро-американского диалекта в художній літературі / Г.В. Лебедева // Мовні і концептуальні картини світу. – 2013. – Вип. 46 (2). – С. 324–333.
- Смоляна А.Л. Компенсация та антонімічний переклад як засоби передачі комунікативної та стилістичної рівнозначності різномовних художніх та нехудожніх текстів / А.Л. Смоляна // Лінгвістика. – Випуск 10. – Херсон : ХДУ, 2010. – С. 290–294.
- Шемуда М.Г. Художній переклад як важливий чинник міжкультурної комунікації / М.Г. Шемуда // Наукові записки Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя. Серія «Філологічні науки». – 2013. – Кн. 1. – С. 164–168.
- Коптілов В.В. Теорія і практика перекладу : [навч. посіб.] / В.В. Коптілов. – К. : Юніверс, 2003. – 280 с.
- Корунець І.В. Теорія і практика перекладу (аспектний переклад) : [підруч.] / І.В. Корунець. – Вінниця : Нова Книга, 2001. – 448 с.
- Федоров А.В. Введение в теорию перевода / А.В. Федоров. – М. : Изд-во на иностр. яз., 1958. – 336 с.
- Ли Д.Ю. Особенности перевода полумеченных структур и отклонений от литературной нормы в поэтическом тексте / Д.Ю. Ли // Международный студенческий научный вестник. – 2015. – № 5. – Часть 1. – С. 77–79.
- Keyes D. Flowers for Algernon / D. Keyes. – London : Orion, 2000. – 224 p.
- Комиссаров В.Н. Современное переводоведение : [учеб. пособ.] / В.Н. Комиссаров. – М. : ЭТС, 2001. – 424 с.
- Рецкер Я.И. Теория перевода и переводческая практика. Очерки лингвистической теории перевода / Я.И. Рецкер. – М. : Р. Валент, 2004. – 240 с.
- Кіз Д. Квіти для Елджернона / Д. Кіз. – Х. : Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2015. – 304 с.

Анурина И. С. Прием компенсации как основное средство воспроизведения нарушенной языковой нормы в художественных произведениях (на материале переводов романа Д. Киза «Цветы для Элджернона» на украинский и русский языки)

Аннотация. В статье анализируются особенности украинского и русского переводов романа Д. Киза, который содержит случаи нарушения языковой нормы, призванные создать уникальный образ главного героя, рассматривается переводческий прием компенсации как основное средство воспроизведения неграмотной речи персонажа.

Ключевые слова: художественный перевод, нарушение языковой нормы, компенсация, адекватность перевода.

Anurina I. Compensation as the main means of rendering the violated language norm in works of art (based on Ukrainian and Russian translations of “Flowers for Algernon” by D. Keyes)

Summary. The article deals with analyzing peculiarities of Ukrainian and Russian translations of D. Keyes’s novel comprising examples of language norm violation aimed at creating a unique image of the main character, examining compensation as a means of rendering illiterate speech of the hero.

Key words: fiction translation, language norm violation, compensation, translation adequacy.